

Fecr Yayınları: 572

TEFSİRDE HÂRİCÎ-İBÂZÎ YORUM
(*Himyânu'z-zâd* Örneği)

Güven AĞIRKAYA

© FCR YAYIN REKLAM BİLGİSAYAR SAN. ve TİC. LTD. ŞTİ.
(Sertifika no: 13178)

Editör
Dr. Fatih KANCA

Mizanpaj ve Kapak
FCR

Baskı ve Cilt
VADİ GRAFİK TASARIM VE REKLAMCILIK LTD. ŞTİ.
İvedik Org. San. 1420. Cad. No: 58/1
Yenimahalle/ANKARA • Tel: (0312) 395 85 71
(Sertifika No: 47479)

1. Baskı: Ekim 2022

ISBN: 978-625-8304-18-3

FCR YAYIN REKLAM BİLGİSAYAR SANAYİ ve TİC. LTD. ŞTİ.
Hacı Bayram Mah. Boyacılar Sk. No: 14/1
Ulus-Altındağ/ANKARA • Tel: (0312) 310 08 60
Web: www.fcr.com.tr • e-mail: fcr@fcr.com.tr

TEFSİRDE
HÂRİCÎ-İBÂZÎ YORUM
(*Himyânu'z-zâd* Örneği)

Güven AĞIRKAYA

Ankara 2022

Güven AĞIRKAYA

1985 yılında, Adıyaman'ın Kâhta ilçesine bağlı Damlacık köyünde dünyaya geldi. İlköğretim tahsilini Damlacık İlköğretim Okulu'nda tamamladı. 1999 yılında başladığı Kâhta İmam-Hatip Lisesi'nden 2003 senesinde birincilikle mezun oldu. 2006 yılında imam-hatip olarak meslek hayatına başladı ancak eğitim-öğretim gibi çeşitli işlerinin aksaması sebebiyle aynı sene istifa etti. 2009 yılında "*Kur'an'da Birr Kavramı*" adlı tezini vererek yüksek lisansını tamamladı. 2007-2011 yılları arasında MEB'de din kültürü öğretmenliği yaptı. 2011 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlı imam-hatip olarak Kocaeli-Çayırova'daki Bedir Camii'nde yeniden göreve başladı. 2013 yılında Marmara Üniversite'sinde pedagojik formasyon eğitimi aldı ve aynı yıl Kayseri Dini Yüksek İhtisas Merkezi sınavını kazanarak burada 33 aylık eğitime hak kazandı. 2015 yılında Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir bilim dalında doktora başladı. 2016 yılında Dini Yüksek İhtisas Merkezi'nden başarı ile mezun oldu ve aynı yıl Bilecik'in Bozüyük ilçesine vaiz olarak atandı. 2017 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı Eğitim Merkezi öğretmenliği sınavını kazanarak, Van Abdülhakim Arvasi Eğitim Merkezi'ne atandı. Nisan 2017'de Adıyaman Üniversitesi'nin açtığı araştırma görevlisi sınavını kazanarak İslami İlimler Fakültesi'nin Tefsir bölümünde araştırma görevlisi olarak göreve başladı. 2019 yılında "*Ettafeyyiş'in Himyânu'z-zâd ilâ dâri'l-me'âd Adli Tefsiri ve Hârici Yorumları*" adlı çalışmasıyla doktorasını tamamladı. 2022 yılında Adıyaman Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi'nde Dr. Öğr. Üyesi kadrosuna atandı. Alanıyla ilgili birçok akademik makale yayımlayan Ağırkaya, halen aynı fakülte'de öğretim üyesi olarak çalışmaktadır. Evli ve üç çocuk babasıdır.

*Muhterem babam Mustafa Ağırkaya'ya
ve kıymetli annem Fatma Ağırkaya'ya ithâfen...*

İÇİNDEKİLER

EDİTÖR'DEN...	13
ÖN SÖZ	19
GİRİŞ	23
I. Konu ve Önemi	27
II. Gaye	30
III. Metod	32
IV. İlgili Müstakil Çalışmalar	34
A. Yurt Dışında Yapılan Bazı Çalışmalar	34
B. Ülkemizde Yapılan Bazı Çalışmalar	36
V. Hâricilerden İbâzîlere Bir Seyir	38
A. Genel Bir Çerçeve	38
1. Hâricî Kavramı	41
2. Hâricîlerin Ortaya Çıkışı	47
3. Hâricîlerin Kendi Aralarında Fırkalara Ayrılması	52
B. İbâzîlik	55
1. İbâzîliğin İlk Kökleri	56
2. İbâziyye Nisbesi ve İlk İmamları	60
3. İbâzî Mezhebinin Gelişimi	64
C. İbâziyye'nin Belirleyici Bazı Görüşleri	67
1. İmamet Meselesi	68
2. İtikad ve İman	71
3. Rü'yetullah	73
4. Mürtekîb-i Kebîre	74
5. Halku'l-Kur'an	76
6. Sahâbeyi Tekfir	77
7. Allah'ın Sıfatları	79
8. Şefaât	79
D. Mezhebî ve Hâricî Tefsir	80
1. Hâricî-İbâzî Tefsir Literatürünün Azlığı ve Bunun Sebepleri	83
2. Hâricî-İbâzî Tefsirler	85

BİRİNCİ BÖLÜM

MUHAMMED B. YUSUF ETTAFEYYİŞ VE TEFSİRİ

I. Muhammed b. Yusuf Ettafeyyiş -----	95
A. Hayatı -----	95
B. İlmî Şahsiyeti -----	97
C. Eserleri -----	102
D. Yaşadığı Dönemin Özellikleri -----	107
II. <i>Himyânu'z-Zâd ilâ Dâri'l-Me'âd</i> Tefsiri -----	111
A. Genel Özellikleri -----	111
1. İsmi ve Cilt Sayısı -----	113
2. Muhteva Özellikleri -----	115
3. Tefsirde Kullanılan “Kavmunâ” ve “Ashâbunâ” Kavramları -----	117
B. Kaynakları -----	118
1. İbâzî Kaynakları -----	119
2. İbâzî Olmayan Kaynakları -----	120
a. Tefsir, Ulûmu'l-Kur'an, Kıraat ve Kıssalar ile İlgili Kaynakları -----	120
b. Hadis, Siyer ve Megâzî Kaynakları -----	121
c. Fıkıh Kaynakları -----	122
d. Filolojik Kaynakları -----	123
e. Kelam Kaynakları -----	124
3. Kendi Eserlerine Yaptığı Atıflar -----	124
C. Tefsir Tarihindeki Konumu -----	125
III. <i>Himyânu'z-Zâd</i> da Tefsir Yöntemi -----	127
A. Rivayet Açısından <i>Himyânu'z-zâd</i> -----	127
1. Kur'an'ı Kur'an ile Tefsir Etmesi -----	127
2. Kur'an'ı Sünnet ile Tefsir Etmesi -----	132
3. Kur'an'ı Sahâbe Kavli ile Tefsir Etmesi -----	135
4. Kur'an'ı Tabîûn ve Diğer Selefin Kavilleri ile Tefsir Etmesi -----	139
5. İsrâiliyat'a Yer Verme -----	142

a. Herhangi Bir Değerlendirme Yapmadan Naklettiği İsrâiliyat -----	146
b. Bir Değerlendirmeye Tâbi Tutarak Reddettiği İsrâiliyat -----	149
B. Dirayet Açısından <i>Himyânu'z-zâd</i> -----	151
1. Âyetleri Tefsir Tarzı -----	151
2. Tercihlerde Bulunma-----	153
3. Müteşâbihleri Te'vil Etme -----	155
4. Gramer Tahlillerine Yer Verme -----	157
5. Fıkıh ve Kalam Gibi Başka İlimlere Yer Verme----	158
6. Kıraat Vecihlerinden Yararlanma-----	160
7. Şiir ile İstişhad -----	161
8. İbâzî Müfessirlerin Kavli ile Tefsir-----	164
9. Hadisleri Kur'an'a Arz Etme -----	164
10. Soru-Cevap Yöntemini Kullanma-----	167
C. <i>Himyânu'z-zâd</i> da Ulûmu'l-Kur'an -----	168
1. Esbâb-ı Nüzûl -----	169
2. Nâsîh ve Mensûh -----	172
3. Muhkem ve Müteşâbih -----	175
4. el-Hurûfu'l-Mukattaa -----	179
5. Sûre ve Âyetlerin Mekkî-Medenî Oluşları-----	182
6. Sûre ve Âyetler Hakkında Teknik Bilgiler -----	186
7. Sûre ve Âyetlerin Faziletleri -----	188

İKİNCİ BÖLÜM

ETTAFEYYİŞ'İN AKÂİD KONULARINA YÖNELİK

YORUMLARI

I. İman -----	198
A. Tanım ve Yaklaşımlar -----	199
B. Ettafeyiş'in İman Konusuna Yaklaşımı -----	201
II. Allah'ın İsim ve Sıfatları-----	206
A. Tanım ve Yaklaşımlar -----	206

B. Ettafeyyiş'in Sıfatullah Yaklaşımı-----	210
III. Rü'yetullah -----	213
A. Tanım ve Yaklaşımlar -----	213
B. Ettafeyyiş'in Rü'yetullah Yaklaşımı -----	217
IV. Halku'l-Kur'an-----	226
A. Tarihi Arka Plan -----	226
B. Tanım ve Yaklaşımlar -----	228
C. Ettafeyyiş'in Halku'l-Kur'an Yaklaşımı -----	232
V. Mürtekib-i Kebîre -----	237
A. Tarihi Arka Plan -----	237
B. Tanım ve Yaklaşımlar -----	238
C. Ettafeyyiş'in Mürtekib-i Kebîre Yaklaşımı-----	242
1. Kebîre Sahibinin Küfürle İtham Edilmesi -----	242
2. Kebîre Sahibinin Azapta Ebedi Kalması-----	247
VI. Şefaât -----	249
A. Tanım ve Yaklaşımlar -----	251
B. Ettafeyyiş'in Şefaât Yaklaşımı -----	256
VII. Kulların Fiilleri -----	260
A. Tanım ve Yaklaşımlar -----	260
B. Ettafeyyiş'in Ef'âli İbâd Yaklaşımı-----	265
VIII. Teklif-i mâ lâ Yutâk-----	267
A. Tanım ve Yaklaşımlar -----	267
B. Ettafeyyiş'in Teklif-i Mâ Lâ Yutâk Yaklaşımı-----	268
IX. Salâh-Aslah Meselesi -----	270
A. Tanım ve Yaklaşımlar -----	270
B. Ettafeyyiş'in Aslah Meselesine Yaklaşımı -----	272
X. Peygamberlerin İsmeti -----	274
A. Tanım ve Yaklaşımlar -----	274
B. Ettafeyyiş'in İsmet Yaklaşımı -----	278
XI. Ahiret Ahvâline Dair Bazı Kavramlar-----	282
A. Kabir Azabı ve Nimeti-----	282
1. Tanım ve Yaklaşımlar-----	282
2. Ettafeyyiş'in Kabir Azabı Yaklaşımı -----	285

B. Mîzan-----	286
1. Tanım ve Yaklaşımlar-----	286
2. Ettafeyyiş'in Mîzan Yaklaşımı-----	288
C. Sırât-----	290
1. Tanım ve Yaklaşımlar-----	290
2. Ettafeyyiş'in Sırât Yaklaşımı-----	293
D. Havz-ı Kevser-----	296
1. Tanım ve Yaklaşımlar-----	296
2. Ettafeyyiş'in Havz-ı Kevser Yaklaşımı-----	298
XII. Kerâmet-----	299
A. Tanım ve Yaklaşımlar-----	299
B. Ettafeyyiş'in Kerâmet Yaklaşımı-----	302

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ETTAFEYYİŞ'İN MUHTELİF BAZI MESELELERDEKİ YORUMLARI

I. Havâric Tanımlaması-----	305
II. Hâriciler Hakkındaki Rivayetlere Yaklaşımı-----	307
III. Tahkîm Olayına Yaklaşımı-----	313
IV. İmamet Meselesi-----	320
A. Tanım ve Yaklaşımlar-----	320
B. Ettafeyyiş'in İmamet Yaklaşımı-----	324
1. İmametın Gerekliliği-----	324
2. İmamın Kureysiliği-----	328
3. Zâlim Yöneticiye Karşı Hurûc/Kıyam-----	330
V. Tekfir Meselesi-----	335
A. Tarihi Arka Plan ve Yaklaşımlar-----	335
B. Ettafeyyiş'in Tekfir Yaklaşımı-----	342
VI. Sahâbe Yaklaşımı-----	348
A. Sahâbe Telakkisi ve Yaklaşımlar-----	348
B. Ettafeyyiş'in Sahâbe Yaklaşımı-----	357
VII. Mezhebî Boyut-----	366
A. Kendi Mezhebine Yaklaşımı-----	368

B. Ehl-i Sünnet Mezhebine Yaklaşımı -----	372
C. Mutezile Mezhebine Yaklaşımı -----	376
SONUÇ -----	381
KAYNAKÇA -----	391

EDİTÖR'DEN...

İbâzî Tefsirin Yeniden Doğuşu: Ettafeyiş Örneği

Allah Teâlâ, farklı dil, renk, kültür gibi çeşitliliklere sahip olarak yarattığı insanlık ailesine, Kur'an ile son defa hitap etmiştir. Bu ilahî hitap asırlardır, birey ve toplum bazında anlaşılmaya ve yorumlanmaya devam etmektedir. Allah elçisi Hz. Peygamber *aleyhisselâm* da, Allah'tan aldığı vahyi topluma iletmiş ve ihtilaf mevzuu olan konuları sarâhate kavuşturmuştur. Bu dönemselsel bir olgudur. Ancak, vefat-ı nebînin hemen ardından ortaya çıkan örneklerin de gösterdiği gibi açıklanmayan ve sonradan muğlaklık sorunu doğuran bazı konular, ulemânın ya da sonradan oluşan düşünce ekollerinin ihtilafına neden olmuştur. Kur'an'ın manasını anlama tarzı ve mesajına yaklaşım biçimleri, tarih boyunca farklı düşünce ekollerinin doğuşuna da zemin hazırlamıştır. Birey ya da ekollerin yaklaşımları, ortaya çıktıkları dönemde aktüel değer taşımış, kimileri, ilk muhataplarıyla birlikte tarihteki yerini alırken bazı yorum biçimleri hayatîyetini sürdürmüş ve Kur'an'ın bir yorumu olarak değer görmeye devam etmiştir.

Kur'an'a yaklaşımıyla farkındalık oluşturan ve İslam düşünce tarihinde kurumsal kimliğiyle bilinen ilk akım, Hâricîliktir. Tahkim olayıyla başlayan "*la hükme illâ lillâh*" söylemi, bu fırkanın Kur'an'a ve dinin bütününe yönelik perspektifini belirlemiştir. Hâricîlerin yorum biçimlerinden biri de İbâzîliktir. Hâricîlerdeki aşırılıklara bir tepki olmaktan kaynaklı olsa gerek, İbâzîler kendilerini Havâricî'den kabul etmek istemese de, mezhepler tarihi literatüründe bu tanımlamadan müstağni kalamamıştır. Ancak İbâzîler, özellikle radikal düzeyde tekfircilik yaklaşımıyla meşhur olan Hâricî-Ezârika çizgisine oranla,

ifrattan uzak durup daha mutedil bir anlayış kültürüne sahip oldukları düşüncesiyle, Ehl-i sünnet'e en yakın Hâricî fırka tanımlamasına mazhar olmuştur.

Akımın en bilindik ismi ve kurumsallaşmasını sağlayan kişi, Ebû Şa'sa Cabir b. Zeyd (v. 93/711-12) olsa da İbâzî ismi, akımın ilk önderlerinden Abdullah b. İbâz'dan (h. 1. yy) alınmış ve mezhebin en çok dillendirilen ismi olmuştur. Günümüze kadar varlığını sürdüren İbâzîliği, Cezayir'de yeniden canlandıran kişi ise, o bölgenin en meşhur âlimlerinden olan Muhammed b. Yûsuf Eттаfeyyiş'tir. İlim ve irfanla dolu yaklaşık bir asırlık ömür yaşayan ve 1914'te vefat eden Eттаfeyyiş, çeşitli alanlardaki pek çok te'lifâtının yanında Kur'an tefsiriyle ilgili de üç önemli eser kaleme almıştır. Bunlardan biri de *Himyânu'z-zâd ilâ dâri'l-me'âd* adlı oldukça hacimli tefsiridir. Elinizdeki kitabın yazarı, müellifin söz konusu tefsirleri içerisinde en kapsamlısı olan *Himyânu'z-zâd* tefsirine odaklanarak eseri tüm yönleriyle sistematik bir şekilde incelemiş ve okuyucunun istifadesine sunmuştur.

Bir giriş ve üç bölümden oluşan araştırmanın giriş kısmı "Hâricîlerden İbâzîlere Bir Seyir" adıyla, akımın tarihsel serüveni ve literatürü hakkında kâfi derecede bilgi vermektedir. Kitabın birinci bölümü, Eттаfeyyiş'in tarihsel kişiliğine, çalışmanın odak konusu olan *Himyânu'z-zâd* adlı tefsirin tanıtımına ve yorum metodolojisine ayrılmıştır. İkinci bölümde müellifin tefsir yorumlarından ulaşılan akîdevî düşünceleri detaylıca incelenip eleştirel bir yaklaşımla serdedilmiştir. Rüyettullah, sıfatullah, büyük günah işleyenlerin durumu, şefaât, halku'l-Kur'an vb. konularda, Eттаfeyyiş'in şahsında ekolün ayetleri te'vil tarzı ortaya konulmuştur. Son bölümde ise - önceki bölümün mütemmim bir cüzü mahiyetinde- Eттаfeyy-

yiş'in, mezhep teolojisini daha belirgin olarak yansıttığı bazı konular yine tenkid-mukayese metoduyla ele alınıp incelenmiştir.

Ağırkaya, eserin bilgi kaynaklarına ilişkin geniş bir literatür sunmuş ve Ettafeyyiş'in Tefsir, Hadis, Fıkıh, Kıraat gibi alanlarda sadece kendi ekolünden değil, Ehl-i sünnet ve Mutezile'den de faydalandığını göstermekle müellifin kaynak çeşitliliğine dikkat çekmiştir. Ettafeyyiş'in bir metod olarak, mezhepler arasında ihtilaf edilen meseleleri eserine taşıdığı gibi, bu kitap da, atf yapılan konu çeşitliliği, görüşler ve değerlendirmeler bakımından oldukça geniş bir yelpazeye sahiptir. Hâricî-İbâzî Kur'an anlayışını net hatlarıyla bulabileceğimiz kitap, İbâzîliğin diğer mezheplerle arasındaki ihtilaf noktalarına da yeri geldikçe temas etmektedir.

Yazar, *Himyân*'dan iz sürerek müellifin Kur'an'ı anlama metodunu ortaya koyarken tersi bir yöntemle Kur'an yorumlarından inanç ve itikâd yaklaşımlarına da işaret etmiştir. İmanın tarifi, rükünleri, amel ile ilişki boyutları, kebire işleyenin durumu gibi konular, söz konusu eserden hareketle ele alınıp mukayese-tenkid metoduyla incelenmiştir. Özellikle de Ettafeyyiş'in *Himyân* tefsiri özelinde, ekoller arasındaki ihtilafli konular müfessirin Kur'an ayetlerine getirdiği te'villerle birlikte ele alınmıştır. İbâzilikte genel kriterin, ilahi emre konu olan söz ve fiillerin, iman kapsamında olduğuna dikkat çekilerek diğer akımlarla arasındaki benzerlik ve farklılıklara dikkat çekilmiştir. Yazarın Ettafeyyiş'e dair atıfları, sadece *Himyân* ile sınırlı olmamıştır. Mezhebin diğer kaynakları başta olmak üzere ikincil kaynaklardan süzölmüş bilgilere yer verilmiş ve bunlara dayalı özlü değerlendirmeler yapılmıştır. Çalışma bir tefsir yaklaşımı tespitinin yanında, ekolün inanç kültürünü

tüm açıklığıyla yansıtan bir mahiyete de sahiptir. Bu çalışma, okuyucuya, İbâzîliğin inanç kodlarını aslı kaynağından öğrenme ve anlama imkânı vermektedir.

Bu kitapta dikkat çeken konulardan birisi de mezhebin itidaline yönelik yapılan vurgulamalardır. Fakat yazar bu düşüncelerini ihtiyat kaydıyla vermeyi tercih etmiştir. Bunda okuyucunun, yazar hakkında, İbâzî düşünceye meyli olduğuna dair vehme kapılabileceği endişesinin yattığı söylenebilir. Ayrıca İbâzîler'in bazı görüşlerinde, Hâricîlerin aşırı yorumlarına mesafeli durması da, yazarı haklı çıkaran bir durum olarak değerlendirilebilir.

Yazar, metod olarak, konunun temellendirilmesi noktasında İbâzî görüşü vermeden önce konuların genel çerçevesini sunarak okuyucuyu mezhebî yaklaşımı anlamaya hazır hale getirmiştir. Bu durum, konu hakkında, bilgi altyapısı olmayan kişilerin mevzuu daha iyi mütalaa etmelerine zemin hazırlayan bir usul olarak değerlendirilebilir. Yazarın diğer bir metodu da, mukayeseli inceleme yöntemiyle, müfessirin eserde zikrettiği hemen bütün konuları, Ehl-i sünnet, Mutezile, Havâric ile birkaç yerde de Şîa'nın görüşleriyle beraber ele almasıdır. Bu noktada dikkat çeken bir husus, İbâzîlerin, birçok konuda Mutezile düşüncesiyle paralel olduklarının dile getirilmesidir.

Yazar, *Himyan*'ı, önemli derecede mâlûmatın harmanladığı bir eser olarak görmekle birlikte, rivayetler ve nakledilen bilgiler konusunda müfessirin çok da seçici davranmadığı, kendinden önceki tefsirlerde yer alan bilgi ve rivayetleri herhangi bir ciddi ayrıştırmaya gitmeden, mezhep ilkeleri doğrultusunda cem ettiği bir tefsir olarak değerlendirmiştir. Yazarın bu düşüncesini destekleyen en önemli argümanlardan biri de şüphesiz eserde kaynaksız, zayıf, hatta uydurma özelliği taşı-

yan birçok İsrâilî rivayetlere yer verilmiş olmasıdır. Bu bakımdan yazar, eserin, İsrâiliyâta fazlaca yer vermekle mâlûl olduğuna dikkat çekmiştir. Bunun yanında *Himyân* tefsiri, bilgileri geniş bir ölçekte sunsa da neticede mezheb karakterli bir tefsir olarak, bir ekolün dünya görüşünü yansıtmak amacıyla kaleme alınmıştır. Bu araştırmanın sahibi Ağırkaya da söz konusu durumu şu sözlerle ifade etmiştir: “*Himyânu’z-zâd* tefsirinde, her ne kadar Eттаfeyyiş’in tefsir ve İslamî ilimler alanındaki dirayeti hâkim olsa da onun, mezhebin sınırları konusunda hassas davrandığını, kimi zaman mezhebine muhalefet etse bile genel itibarıyla mezhebin görüşlerini doğru kabul ettiğini ve onları savunduğunu söylemek mümkündür.”

İslam düşünce tarihinin en tartışmalı gruplarından olan Hâricîleri, bir eser üzerinden anlamaya çalışmak elbette yeterli değildir. Ancak parçadan bütüne bakıldığında ve yaşayan tek Hâricî yorum olan bir akımı izlemek ve incelemekle, Hâricîlere projektör tutmak da en sağlıklı yöntemlerden biri olarak değerlendirilebilir. Ayrıca ülkemizde Kur’an’ın Hâricî-İbâzî yorumuna dair yeterli çalışmanın yapılmadığı dikkate alındığında, bu araştırmanın mezkûr alana akademik bir tanıma imkânı sağlandığı söylenebilir.

Çalışma, İbâzîliğin farklı yorum biçimlerinden Cezayir örneğinde İbâzîlerin tefsir metodunu, bilgi kaynaklarını, Kur’an’a bakışını ve akîdevî kültürünü harmanlayarak anlatan bir hüviyete sahiptir. Bilgi, görüş, fikir ve değerlendirmelerin etrafıca yer aldığı bu kitap, başka ekol ve âlimlerin hayatlarını ve te’lifâtını çalışmaya rehberlik teşkil edecek bir vasfa sahiptir.

ÖN SÖZ

Sosyal bilimler sahasının önemli bir bölümünü insanların inanç dünyalarıyla ilgilenen dinî ilimler oluşturmaktadır. Her din kendisine tâbi olan müntesiplerini hem ruhen tatmin etmek hem de bu konudaki ihtiyaçlarını gidermek için zamanla kendine has usuller geliştirmiştir. Bu anlamda ilk tebliğ edildiği vakitten bugüne ana esaslarını koruyarak devam ettiren yegâne dinin İslam olduğu müsellemler bir vâkıdır. Elbette bir dine mensubiyeti olan kişilerin inandıkları dini yegâne din kabul etme gayretleri doğru olmanın ötesinde inkâr edilemez bir gerçekliktir. Çünkü bireylerin mensubu oldukları inançlarını hem hak görmemeleri hem de ona mensup olmayı sürdürmeleri te'vili zor bir çelişkidir.

Allah Teâlâ, tarih boyunca farklı zaman ve mekânlara gönderdiği peygamberler aracılığıyla insanların ihtiyaçlarına cevap verecek, onların hayatlarını düzenleyecek dinler göndermiştir. Bu dinler öz itibarıyla -tevhid, nübüvvet, âhiret gibi- benzer prensipler taşımış ve aynı kaynaktan beslenmiş olsa da kimi zaman tâli hükümlerde farklılıklar göstermiştir. Zamanla dinlerin esasları da insanlar tarafından tahrif edilince artık din binasının son halkası olacak, tüm zaman ve mekânları kuşatacak son din İslam gönderilmiştir. İslam dini günden güne yayılmış ve farklı birçok kültürü de kendi potasında eritmiştir. Her ne kadar farklı örf, adet, kültür ve yaklaşımlar İslam potasında erimiş olsa da birey ve toplumun sınırsız ihtiyaç ve talepleri karşısında İslam'ın insana tanıdığı manevra alanı (ictihad) zamanla mezhep olarak isimlendirilecek aynı kaynağın farklı yorumlarını da beraberinde getirmiştir. Bu farklı yaklaşımlar dinin inanç alanıyla (akide) ilgili olabildiği gibi, uygulamaya yö-

nelik (füru) alanıyla ilgili de olabilmıştır. Farklı yaklaşımlar ortaya çıkıp her yaklaşım kendisinin “doğru” olduğunu iddia edince bu yaklaşımların, İslam çatısı altında değerlendirilip değerlendirilemeyeceği de tartışılmıştır.

İslam çatısı altında erken dönemde ortaya çıkan ve İslamî olma konusundaki kimliğini ön plana çıkaran gruplardan biri Hâricîlerdir (Havâric). Hâricîler, ilk çıkış zamanında hem dikkatleri hem de tepkileri üzerlerine çekmiş ve marjinal bazı yaklaşımları sebebiyle de bir tür dışlanmaya maruz kalmış bir gruptur. Elbette farklı düşünceler bir ötekileştirme sebebi olmamalıdır ancak Hâricîlerin tavırlarına bakıldığında toplumun onları dışlamasından çok onların kendi kendilerini toplumdan soyutladıklarını söylemek mümkündür. Toplum içerisinde zaman zaman ortaya çıkan marjinal görüşlerin, varlıklarının uzun süre devam ettiremedikleri sosyolojik bir vâkıdır. Nitekim Hâricîlik de -bir zihniyet olarak farklı isimlerle devam etmiş olsa da- evvel emirde kendi içinde gruplara ayrılmış ve daha sonra ise İbâzîler dışında varlığını devam ettiren herhangi bir grubu kalmamıştır. İbâzîlerin ayakta kalıp varlığını devam ettirmesi ise genellikle itidal yönlerine vurgu yapılarak açıklanmıştır. Hâricîlerin bu grubu günümüzde de çeşitli bölgelerde varlığını sürdürmektedir. Bu grubu son yüzyılda tekrar canlandıran kişinin Cezayir bölgesinden Muhammed b. Yusuf Eттаfeyyîş (v. 1332/1914) olduğu ifade edilmektedir. Eттаfeyyîş, gerek ilmî kişiliğiyle gerekse 94 yıl gibi bir asra yakın ömrünü ilmî çalışmalara ve mezhebine hizmete adanmış önemli bir şahsiyettir.

Geçmişteki bazı uygulamalarından dolayı Hâricîlik ismi tarih boyunca birey ve toplum nezdinde kabul görmemiş olup günümüzde de bu soğukluğunu korumaktadır. Bu ismin etki-

siyle olsa gerek ki, selefleri Hâricî olan İbâzî mezhebinin mensupları, günümüzde kendilerinin Hâricî olarak isimlendirilmemesinden rahatsızlık duymaktadırlar. Elbette İbâzîlerin Hâricî olup olmadıkları entelektüel müktesebatları üzerinden okunacak bir meseledir. Binâenaleyh bu araştırmada İbâzî mezhebinde son derece etkin ve yetkin bir konumda olan Ettafeyyiş'in üç tefsir çalışmasından ilki olan *Himyânu'z-zâd ilâ dâri'l-me'âd* adlı eseri üzerinde bir okuma yapılarak müfessirin, Kur'an âyetlerini tefsir ederken Hâricî te'villerde bulunup bulunmadığı tespit edilmeye çalışılacaktır.

Araştırma giriş ve üç bölümden oluşacak şekilde planlanmıştır. Giriş bölümünde İbâzî mezhebinin tarihi seyri, düşünce yapısı ve tefsir literatürleri; birinci bölümde müellif Ettafeyyiş ve onun ilk tefsiri olan *Himyânu'z-zâd* hakkında genel bilgiler, eserin rivayet ve dirayet açısından durumu; ikinci bölümde akâidle ilgili seçilen bazı temel konulara müellifin eserinde gösterdiği yaklaşımlar, ilgili âyetlere getirdiği te'viller ve bunların Hâricî unsurlar ihtiva edip etmediği; üçüncü bölümde ise ikinci konunun devamı niteliğinde bazı muhtelif meseleler ve müellifin bu konulardaki yaklaşımları ele alınacaktır. Konular, okuyucuya kolaylık sağlaması ve sağlıklı değerlendirmelerin yapılabilmesi için çoğunlukla diğer ekollerle karşılaştırmalı olarak incelenmiştir.

Öncelikle bu çalışmayı tamamlama imkânı veren Allah Teâlâ'ya hamd ve şükür eder; Peygamberimiz Hz. Muhammed'a *salât u selam* ederim. Sâniyen çalışma boyunca desteklerini esirgemeyen ilk tez danışmanı hocam Prof. Dr. Veli Kayhan'a; ilk danışmanımın emekli olması sebebiyle tez danışmanlığımı kabul eden kıymetli hocam Prof. Dr. Erdoğan Pazarbaşı'ya; tezin hazırlanmasına fikirleriyle katkı sağlayan tez

izleme komitesi üyeleri Prof. Dr. Lütfullah Cebeci ve Prof. Dr. İbrahim Görener hocalarıma; araştırmayla ilgili metinlerin çözümünde desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen ilçe müftüsü Hasan Kiraz hocama; araştırmayı okuyarak görüşleriyle katkı sağlayan kıymetli hocam Prof. Dr. Hamdi Gündoğar'a; Prof. Dr. Hüseyin Çelik'e ve araştırma görevlisi mesai arkadaşlarım Dr. H. Kemal Altun'a, Zahide N. Özekin'e, M. İkbâl Ekinci'ye ve Ferhat Koçyiğit'e; dualarını eksik etmeyen anne ve babama; çalışma süresince tek başına üç küçük yavruyla büyük bir sabır ve tahammül gösteren kıymetli eşime ve yeterince ilgi alaka gösteremediğim çocuklarıma teşekkür etmeyi bir borç bilirim. Yukarıda isimlerini zikrettiğim veya zikredemediğim ama bu araştırmaya katkı sağlayan herkese hürmet ve dua eder, Allah Teâlâ'nın lütfuna mazhar olmalarını en kalbi duygularıyla niyaz ederim.

Son olarak, 2019 yılında tamamladığım “*Ettafeyyiş'in Himyânu'z-zâd ilâ dâri'l-me'âd Adlı Tefsiri ve Hâricî Yorumları*” adlı doktora çalışmamın yayımlanması konusunda beni sürekli teşvik eden, çalışmayı okuyup metin, kaynak ve muhteva açısından editöryal destek sağlayan Dr. Fatih Kanca'ya ve eserinin yayımlanmasını üstlenen Fecr Yayınları yetkililerine ve çalışanlarına en samimi duygularla teşekkür ederim.

Güven AĞIRKAYA
Adıyaman 2022